

จิตสำนึกอาจารย์กับจิตวิญญาณมหาวิทยาลัย*

ดร. เสกสรรค์ ประเสริฐกุล

เพื่อนอาจารย์ที่รักทุกท่าน ...

วันนี้ผมรู้สึกดีใจมากที่ได้รับเชิญมาพูดคุยกับเพื่อนอาจารย์ที่เพิ่งเข้ามาถือสังกัดในสถาบันเดียวกัน ในฐานะที่รับใช้ชุมชนแห่งนี้มาใกล้ครบ 20 ปี และกำลังจะถูกปลดชราในปีการศึกษาหน้า ผมเองก็มีความในใจจะแลกเปลี่ยนกับพวกท่านอยู่พอสมควร

ก่อนอื่น ในฐานะผู้มาก่อน ผมขอแสดงความยินดีและขอต้อนรับอาจารย์ใหม่ทุกท่านที่เข้ามาช่วยกันสืบทอดภารกิจงานของเรา ผมขอยืนยันกับท่านว่าเส้นทางสายนี้เป็นเส้นทางที่มีเกียรติ และสามารถเติมเต็มคุณค่าให้กับชีวิตของท่านได้ ตราบเท่าที่ท่านอยากรักษาเจตจำนงของการเป็นอาจารย์เอาไว้

อย่างไรก็ตาม ที่กล่าวเช่นนั้นไม่ได้หมายความว่าเกียรติภูมิของคนเป็นอาจารย์จะได้มาโดยอัตโนมัติ เรื่องนี้ถ้าพูดเฉพาะการยอมรับของสังคมและฐานะภายนอกก็พอจะอนุโลมได้ แต่ถ้าพูดถึงคุณค่าที่แท้จริง ก็คงต้องขึ้นต่อการปฏิบัติตนของแต่ละคน พูดอีกแบบหนึ่งคือขึ้นอยู่กับจิตสำนึกและจิตวิญญาณของตัวเอง

ถามว่าจิตสำนึกคืออะไร จิตวิญญาณคืออะไร แล้วทำไมต้องมาเกี่ยวข้องกับอาชีพอาจารย์ด้วย? ในอันดับแรก คงต้องขอเรียนตรงๆ ว่าจิตสำนึกและจิตวิญญาณไม่ใช่เรื่องของอาจารย์เท่านั้น หากเป็นเรื่องของคนทุกคนที่เกิดมาและมีชีวิตอยู่ชั่วคราวในโลก

การดำรงตนและใช้ชีวิตอย่างมีจิตสำนึกมีจิตวิญญาณกับการไม่มีสิ่งเหล่านี้ นับเป็นสภาวะที่แตกต่างกันมาก และส่งผลต่อพฤติกรรมของผู้คน ตลอดจนทุกข์สุขในสังคมอย่างเลี่ยงไม่พ้น

---

* คำบรรยายพิเศษเนื่องในงานนิเทศอาจารย์ใหม่ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ 23 พฤษภาคม 2551 ณ ห้องประชุมวรรณไวทยากร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์

“ ... จิตสำนึกของอาจารย์คงไม่ได้เป็นแค่ประเด็นศีลธรรมจริยธรรมพื้นๆ และ
ยังไม่ใช้การจัดสีหน้าเครื่องแต่งกาย ตลอดจนถ้อยคำภาษาที่ใช้ให้สอดคล้องกับ
ฐานะทางสังคม หากเป็นการตื่นรู้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างบทบาทหน้าที่ของ
ตนกับจุดมุ่งหมายของมหาวิทยาลัย ในขณะที่จิตวิญญาณของมหาวิทยาลัย
อยู่ที่การรับใช้บ้านเมือง ... ”

สำหรับคนทั่วไป การอยู่อย่างมีจิต
สำนึกอาจจะสูงต่ำแตกต่างกันไปหลาย
ระดับ แต่โดยรวมแล้ว การมีจิตสำนึก
หมายถึง การมีสติระลึกถึงความสัมพันธ์
ระหว่างตนเองกับสิ่งที่ใหญ่กว่า เช่น สำนึก
เรื่องส่วนรวม สำนึกเรื่องสถาบันที่ตนสังกัด
สำนึกเรื่องประเทศชาติ สำนึกเรื่องการเมือง
ของเพื่อนมนุษย์ และสำนึกเรื่องธรรมชาติ
สิ่งแวดล้อม เป็นต้น

ดังนั้นเราจะเห็นได้ว่าจิตสำนึกเป็น
เรื่องที่เกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับปรัชญาใน
การดำรงชีวิต เกี่ยวพันกับการจัดลำดับ
คุณค่า และการกำหนดพฤติกรรมของตน
เอง สำหรับคนที่มีจิตสำนึกเรื่องส่วนรวม
การทำอะไรให้ส่วนรวมและลดละผล
ประโยชน์ส่วนตัวนับเป็นเรื่องธรรมดา
สำหรับคนที่มีสำนึกเรื่องสิ่งแวดล้อม ธรรม-
ชาติ การไม่ทำร้ายธรรมชาติ และการ
อนุรักษ์ธรรมชาติ ย่อมเป็นสิ่งสำคัญกว่า
อีกหลายสิ่งหลายอย่าง ฯลฯ

ยิ่งจิตสำนึกของใครพัฒนาไปถึงขั้น
ระลึกถึงความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับ
จักรวาล มองเห็นความเป็นอนิจจังและ
อนัตตาของสรรพสิ่ง พฤติกรรมของเขาก็ยิ่ง
ผิดแผกแตกต่างไปจากปุถุชนทั่วไป ถึงที่
สุดแล้วก็อาจมีการดำรงอยู่ที่สัจจากความ
ต้องการทั้งปวง ไม่เบียดเบียนเพื่อนมนุษย์
และสรรพสัตว์

ผมคงไม่ต้องพูดก็ได้ว่าจิตสำนึกกับ
จิตวิญญาณมีความหมายใกล้เคียงกัน ทว่า
จุดเน้นของจิตวิญญาณจะอยู่ที่การตื่นรู้ใน
คุณค่าของชีวิตที่มากกว่าการดำรงอยู่ทาง
กายภาพ หรือมากกว่าลักษณะที่ปรากฏ
เป็นรูปลักษณ์ทางวัตถุ ไม่ว่าจะเป็นการ
ดำรงอยู่ของตัวเอง หรือของโลกที่ตัวเอง
เข้าไปเกี่ยวข้องก็ตาม

ด้วยเหตุนี้ มนุษย์หรือกลุ่มก้อนทาง
สังคมที่มีวิถีชีวิตทางจิตวิญญาณ จึงมักต้อง
มีจุดหมายที่มากกว่าการแสวงหาผลประโยชน์
ส่วนตัว หรือแม้แต่มากกว่าผลประโยชน์ที่
จำกัดแคบอยู่แต่หมู่คณะ หากจะอุทิศตน
เพื่อบรรมหรือเป็นหนึ่งในเดียวกับคุณค่าที่ถูก
มองว่ายิ่งใหญ่กว่านั้นถูกต้องกว่านั้น ดั่งงาม
หรือสวยงามกว่านั้น

เช่นเดียวกับเรื่องจิตสำนึก คนที่มีมิติ
ทางด้านจิตวิญญาณก็อาจมีระดับสูงต่ำ และ
ขั้นตอนวิวัฒนาการแตกต่างกันไป อาจจะมี
ตั้งแต่ระดับนักบวชที่แสวงหาการหลุดพ้น
จากโลกียวิสัย คนทำงานสาธารณะที่อุทิศ
ตัวเพื่อกอบกู้ชีวิตผู้ทุกข์ยาก มาจนถึงชาว
บ้านธรรมดาที่แบ่งเวลาไปเข้าวัดฟังธรรม
และคนทำงานออฟฟิศในห้วงขณะที่บริจาค
เงินช่วยผู้เดือดร้อนจากวาตภัยในประเทศ
พม่า พูดอีกแบบหนึ่งก็คือ แม้ว่ามิติทางด้าน
จิตวิญญาณอาจจะเป็นวิถีหลักของคน
จำนวนหนึ่ง แต่สำหรับคนจำนวนมาก

บางทีก็ปรากฏขึ้นแค่ในบางห้วงขณะ หรือสำหรับบางคนอาจจะหลงลืมไปอย่างเบ็ดเสร็จหมดสิ้น

เอาละ ถึงตรงนี้ เรากลับมาสู่เรื่องจิตสำนึกอาจารย์กับจิตวิญญาณมหาวิทยาลัย

จากที่กล่าวมาข้างต้น ทุกท่านคงจะเห็นได้ว่าจิตสำนึกกับจิตวิญญาณเป็นเรื่องของสภาวะจิต มันไม่ใช่สิ่งที่บัญญัติไว้ได้ในกฎระเบียบต่างๆ และคงไม่ใช่ภาระหน้าที่การงานที่สามารถระบุไว้เป็นลายลักษณ์อักษร

ในระดับหนึ่งอาจารย์ก็เหมือนคนทั่วไป จะอยู่อย่างมีจิตสำนึกหรือมีจิตวิญญาณหรือไม่ ย่อมสุดแท้แต่ระดับการพัฒนาของปัจเจกบุคคล

อย่างไรก็ดี ในฐานะที่เราเป็นบุคลากรในสถาบันการศึกษาระดับสูง ซึ่งหมายถึงว่าโดยหลักการแล้ว เราเป็นคนทำหน้าที่หล่อหลอมเยาวชนให้เข้าสู่สังคมอย่างถึงพร้อมด้วยคุณภาพและคุณธรรม การอยู่อย่างปราศจากจิตสำนึกในหน้าที่นี้ และปราศจากจิตวิญญาณจะอุทิศตนให้กับจุดหมายนี้อาจจะให้โทษก่อพิษภัยได้มากกว่าคนทั่วไป

ถามว่าทำไมถึงเป็นเช่นนั้น คำตอบเบื้องต้น คือมหาวิทยาลัยของรัฐโดยทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ของเรา ไม่ได้ถูกสร้างขึ้นเพื่อผลประโยชน์ของตัวเอง หรือเพื่อผลประโยชน์ของคนทำงานในมหาวิทยาลัย หรือแม้แต่เพื่อผลประโยชน์ที่จำกัดวงอยู่แค่นักศึกษาที่มีโอกาสได้เข้ามาเรียน

เช่นเดียวกับอีกหลายๆ สถาบันในประเทศนี้ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เกิดขึ้นและมีอยู่เพื่อประโยชน์สุขของประเทศไทยและสังคมไทยโดยรวม ถ้าจะมีอะไรสักอย่างที่เราเรียกกันว่าเป็นจิตวิญญาณของธรรมศาสตร์ สิ่งนั้นก็ควรจะโยงใยใกล้ชิดกับจุดหมายดังกล่าว และถ้าจะมีอะไรสัก

อย่างที่เราเรียกว่าเป็นจิตสำนึกของอาจารย์ จิตสำนึกนั้นก็ต้องบวกรวมเหตุผลในการดำรงอยู่ของธรรมศาสตร์ไว้ด้วยเช่นกัน

เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลายจะเห็นได้ว่าจิตสำนึกของอาจารย์คงไม่ได้เป็นแค่ประเด็นศีลธรรม จริยธรรมพินิจๆ และยังไม่ใช่การจัดสีหน้าเครื่องแต่งกายตลอดจนถ้อยคำภาษาที่ใช้ให้สอดคล้องกับฐานะทางสังคม หากเป็นการตื่นรู้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างบทบาทหน้าที่ของตนกับอุดมการณ์ของมหาวิทยาลัย ในขณะที่จิตวิญญาณของมหาวิทยาลัยอยู่ที่การรับใช้บ้านเมือง

เพราะฉะนั้น ถ้าหากมหาวิทยาลัยมีไว้เพื่อสร้างความเจริญให้กับบ้านเมืองโดยรวม อาจารย์ก็ต้องมีสติสำนึกอยู่เสมอว่า การงานของตนแยกไม่ออกจากความผาสุกของส่วนรวม ซึ่งยิ่งใหญ่กว่าจำนวนนักศึกษา

พูดแล้วก็พูดเถอะ แม้แต่นักศึกษาเอง ก็ควรมีสำนึกว่าการได้เรียนในมหาวิทยาลัยของรัฐไม่ใช่เรื่องส่วนตัวเสียทั้งหมด หากเป็นการลงทุนของประเทศชาติ และมีจุดหมายอยู่ที่ความเจริญของประเทศชาติโดยรวม มิฉะนั้นเราคงหาเหตุผลอะไรไม่ได้ในการเอาภาษีอากรจากประชาชนมาใช้สอยปีละนับพันนับหมื่นล้าน โดยเปิดพื้นที่รองรับคนส่วนน้อยมากเมื่อเทียบกับประชากรทั้งประเทศ

ถึงตรงนี้ หลายท่านอาจจะรู้สึกที่ผมกำลังพูดจามาเมื่อ นึกสงสัยว่าทำไมต้องมาพูดเรื่องที่ทุกคนรู้อยู่แล้ว

อย่างไรก็ดี ผมยังต้องขอยืนยันว่าการเข้าใจจินตภาพทางวิชาการของเรื่องส่วนรวม กับการมีสำนึกในบทบาทหน้าที่ต่อส่วนรวมอย่างแท้จริง เป็นสองสิ่งที่ไม่เหมือนกันเสียทีเดียว

โดยประวัติความเป็นมาของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เราเป็นผลพวงของการเปลี่ยนแปลง

แปลงการปกครอง 2475 ซึ่งเป็นหลักหมุดทางกาลเวลาที่สำคัญบนเส้นทางวิวัฒนาการของรัฐสมัยใหม่ และสังคมสมัยใหม่ในประเทศไทย ด้วยเหตุนี้ จุดกำเนิดและจิตวิญญาณของมหาวิทยาลัยเราจึงค่อนข้างโดดเด่นชัดเจนว่ามีไว้เพื่อเป็นพลังขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงและปรับปรุงสังคมไทย

พลวัตของชาวธรรมศาสตร์อยู่ที่การเป็นผู้นำทางปัญญา และการมีส่วนร่วมทั้งโดยตรงโดยอ้อม ในการทำให้ประเทศไทยก้าวไปสู่ความเจริญ ทั้งอาจารย์และนักศึกษาธรรมศาสตร์ในยุคแรกๆ ได้พิสูจน์ตัวเองว่ามีทั้งจิตสำนึกและจิตวิญญาณในการอุทิศตัวเพื่อส่วนรวม กลายเป็นบุคคลที่ชนรุ่นหลังต้องจดจำ เรียนรู้จัก และรำลึกถึง ดังเช่นอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ อาจารย์สัญญาธรรมศักดิ์ และอาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ เป็นต้น

ต่อมา หลังจากประเทศไทยตกอยู่ภายใต้ระบอบเผด็จการอย่างยาวนาน เกียรติภูมิของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ยิ่งสูงเด่นขึ้นอีกชั้นหนึ่ง ด้วยการเป็นกองหน้าในการต่อสู้เพื่อสิทธิเสรีภาพ และเป็นกำลังสำคัญในการกอบกู้ระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย ระหว่าง 14 ตุลาคม 2516 ถึง 6 ตุลาคม 2519 เราเป็นป้อมปราการที่ยืนต้านอธรรม และต้องจ่ายราคาแพงสุดในการยืนข้างมวลชนผู้ทุกข์ยากเสียเปรียบอันที่จริง ตั้งแต่ก่อตั้งขึ้นมา มหาวิทยาลัยของเราเคยถูกยึดครอง นักศึกษาของเราเคยถูกล้อมปราบรุมสังหาร กระทั่งเคยมีคนพยายามเผาทำลายสถานที่แห่งนี้ เพียงเพราะเราไม่ก้มยอมให้กับความไม่ถูกต้อง

ดังนั้น ท่านจะเห็นได้ว่าประเด็นจิตสำนึกของชาวธรรมศาสตร์และจิตวิญญาณของมหาวิทยาลัย เราไม่ใช่เรื่องที่พูดกันอย่างเลื่อนลอย หากมีประวัติความเป็นมา

ที่เป็นจริง ...

แต่ก็อีกนั่นแหละ ที่ผมกล่าวมาเป็นเรื่องของอดีตซึ่งคงเอามาใช้แทนปัจจุบันไม่ได้ เพียงแต่ว่าในฐานะที่ท่านเข้ามาเป็นสมาชิกของครอบครัวเดียวกัน ก็ควรจะรับทราบเรื่องราวของบรรพชน พูดกันตามความจริง ในยุคสมัยปัจจุบันเราคงไม่สามารถกระทั่งไม่จำเป็นต้องไปผลิตซ้ำวีรกรรมเก่าๆ ขึ้นมาอีก การแสดงออกซึ่งจิตสำนึกของอาจารย์และการสืบทอดจิตวิญญาณของมหาวิทยาลัยคงจะต้องอิงตามบริบทที่เป็นอยู่ ...

ถามว่าแล้วอะไรเล่าคือการทำหน้าที่อย่างมีจิตสำนึกของอาจารย์ในยุคปัจจุบัน อะไรเล่าคือการสืบทอดจิตวิญญาณของมหาวิทยาลัยในยุคนี้? ตอบสั้นๆ ง่ายๆ คือ ท่านจะต้องทำให้มหาวิทยาลัยเป็นประโยชน์อย่างแท้จริงต่อประเทศชาติและประชาชน

ตรงนี้แหละที่ผมคิดว่าบางที่เราอาจจะต้องเถียงกัน และถ้าเราเริ่มเถียงกันเองในเรื่องนี้บ้างก็จะเป็นการดี

อาจารย์บางท่านอาจจะคิดว่าการดำรงอยู่ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์หรือมหาวิทยาลัยใดก็ตาม เป็นประโยชน์อยู่แล้วโดยอัตโนมัติต่อประเทศไทยโดยรวม ขอเพียงเราตั้งอกตั้งใจสอนลูกศิษย์ ผลิตบัณฑิต ออกลูกสังคม ก็ถือว่าทำหน้าที่ได้ครบถ้วน ถือว่าได้สมทบส่วนให้กับความเจริญรุ่งเรืองของประเทศ แล้วทำไมจึงต้องมาพูดเรื่องรับใช้ชาติรับใช้ประชาชนกันอีก

ผมขอเรียนถามให้หายง่วงว่าเราทำได้ อย่างไรว่าลูกศิษย์ของเราล้วนออกไปสร้างความเจริญให้กับประเทศชาติ และไปสร้างประโยชน์สุขให้กับประชาชน? บางทีพวกเขาบางคนอาจจะไปสร้างความเสื่อมให้กับประเทศไทยก็ได้ หรือจำนวนไม่น้อยก็อาจจะแค่ออกไปอยู่รอดและรุ่งเรืองโดยลำพัง

แต่ละ บัณฑิตดี ๆ นั้นมีมาก แต่ทั้งหมด คงไม่ใช่เรื่องอัตโนมัติ ... ประเด็นสำคัญคือ เราไม่รู้ เราชอบอนุमानเอาเองเพื่อความสบายใจของตัวเองว่าบัณฑิตที่เราผลิตขึ้นมาเป็นผลประโยชน์โดยอัตโนมัติสำหรับสังคมไทยโดยรวม ซึ่งข้อนี้ผมขอแย้งว่าไม่จริงเสมอไป

ถามว่าผมเอาข้อกัฏขาแบบนี้มาจากไหน คำตอบคือมาจากการสังเกตสภาพความเปลี่ยนแปลงในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในระยะเวลาประมาณ 20 ปีที่ผ่านมา จากการเฝ้าดูมหาวิทยาลัยที่ผมสังกัด มีปรากฏการณ์อยู่ 3 อย่างที่ทำให้ผมไม่กล้ามั่นใจนักว่าการดำรงอยู่ของมหาวิทยาลัยได้ก่อประโยชน์ให้กับประชาชนไทยหรือสังคมไทยโดยรวมมากอย่างที่เราคิด

ข้อแรก ทำที่และพฤติกรรมของนักศึกษาจำนวนมากไม่ได้แสดงว่ามีสำนึกห่วงใยชาติบ้านเมือง พวกเขาไม่รู้สึกร้อนหนาวกับชะตากรรมของประชาชนส่วนที่ลำบากยากไร้ ยังไม่ต้องเอ่ยถึงว่าไม่มีความประสงค์จะเรียนรู้อะไรอย่างแท้จริง

ข้อต่อมา ในหมู่คณาจารย์ ไม่ใช่ทุกคนจะต่างจากนักศึกษาในประเด็นส่วนรวม มีหน้าซ้ำจำนวนหนึ่งยังเน้นหนักไปในเรื่องแสวงหาผลประโยชน์ จนส่งผลต่อการปฏิบัติหน้าที่หลักของตน

ข้อสุดท้าย โดยโครงสร้างการศึกษาในมหาวิทยาลัยเอง ก็เป็นการศึกษาแบบแยกส่วน เน้นไปในทางแยกสาขาแตกโครงการมากกว่าบูรณาการองค์ความรู้ให้เข้าใจโลกและชีวิตโดยรวม เราแยกมิติต่าง ๆ ของความจริงออกจากกัน แยกผู้ศึกษาออกจากสิ่งที่ถูกศึกษา แยกความเป็นนักศึกษาออกจากความเป็นคน แยกห้องเรียนออกจากโลกภายนอก แยกผลการเรียนออกจากเจตจำนงในการเรียน กระทั่งตัวมหาวิทยาลัยเอง

ก็อาจกล่าวได้ว่าแยกห่างจากสังคม

ในความเห็นของผม ปรากฏการณ์ทั้ง 3 อย่างนี้เกี่ยวโยงกันอย่างแยกไม่ออก และส่งผลให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เบี่ยงออก จากจิตวิญญาณดั้งเดิมไปหลายองศา พุดอีกแบบหนึ่งคือมันมีเงื่อนไขและบรรยากาศบางอย่างที่คอยกัดกร่อนหักล้างจิตสำนึกที่ระลึกถึงความสัมพันธ์ระหว่างธรรมศาสตร์ กับคนส่วนใหญ่ของประเทศ คอยหักล้างคุณค่าที่ใหญ่กว่าดีกว่าและถูกต้องงดงามกว่าผลประโยชน์เฉพาะตัวอยู่ตลอดเวลา

เช่นนี้แล้ว ผมจึงอดสงสัยไม่ได้ว่าในระยะหลัง ๆ บัณฑิตที่เราผลิตป้อนสังคมปีละจำนวนมาก เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมทั้งหมดหรือไม่ มันเป็นไปได้หรือไม่ที่นักศึกษา ซึ่งไม่มีสำนึกเรื่องการดำรงอยู่ของผู้อื่นและสิ่งอื่น จะกลายเป็นคนที่ตระหนักถึงบทบาทหน้าที่ต่อเพื่อนมนุษย์ทันทีที่เรียนจบ

ต่อไป ผมจะขออนุญาตอธิบายเพิ่มเติมทีละข้อ

ในเรื่องทำที่และพฤติกรรมของนักศึกษา นั้น ตามความเห็นของผมน่าจะมาจากการเปลี่ยนแปลงของสังคมภายนอกในระยะประมาณ 30 ปีที่ผ่านมา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเปลี่ยนแปลงและการเติบโตทางเศรษฐกิจ ในภาคพาณิชย์กรรมและอุตสาหกรรม ในระยะนี้คนชั้นกลางในตัวเมืองมีจำนวนมากขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้ลูกหลานของเขากลายเป็นประชากรกลุ่มใหญ่ที่สุด หรือกระทั่งแทบจะเป็นกลุ่มเดียว ที่สามารถเข้าเรียนในมหาวิทยาลัยใหญ่ ๆ ของรัฐได้ ลูกคนจนและคนบ้านนอกแทบจะไม่มีโอกาสแข่งขันกับเด็กเหล่านี้เพราะไม่สามารถเข้าศึกษาในโรงเรียนมัธยมที่มีคุณภาพเท่ากัน และยังไม่สามารถซื้อบริการกวดวิชาซึ่งทั้งแพง และมักมีอยู่เฉพาะในเมืองหลวงหรือเมืองใหญ่เท่านั้น

สภาพเช่นนี้ต่างจากสมัยก่อนมาก เมื่อครั้งที่ผมเป็นนักศึกษาปริญญาตรี เด็กต่างจังหวัดในธรรมศาสตร์มีอยู่เต็มไปหมด นักศึกษาจากกรุงเทพฯ เป็นเพียงส่วนหนึ่ง ลูกคนยากคนจนเรียนธรรมศาสตร์เป็นเรื่องธรรมดา จำนวนไม่น้อยอาศัยอยู่ตามวัดต่างๆ ที่อยู่ไม่ไกลจากมหาวิทยาลัย

แต่พอผมเข้ามาเป็นอาจารย์ ก็พบว่าองค์ประกอบของประชากรธรรมศาสตร์ได้เปลี่ยนไปมากทีเดียว และเปลี่ยนไปในทิศทางขำมากขึ้นเรื่อยๆ เดี่ยวนี้ถ้านักศึกษาคนไหนบังเอิญผิวคล้ำก็มักจะถูกล้อเลียนว่าหน้าตาผิดเพื่อน กระทั่งแทบจะกลายเป็นปมด้อยไปเลย

อันที่จริง ถ้าเราตัดประเด็นเรื่องการกระจายโอกาสทิ้งไป การที่นักศึกษามาจากไหนย่อมไม่ใช่เรื่องสำคัญ ทุกคนก็เป็นเพื่อนมนุษย์ ทุกคนสามารถเรียนรู้สิ่งดีๆ ได้ อย่างไรก็ตาม ปัญหาฉันมีอยู่ว่าเมื่อลูกหลานของคนชั้นกลางยุคใหม่เข้ามาเป็นประชากรหลักของนักศึกษา พวกเขาได้พกพาวิถีคิดและวิถีชีวิตบางอย่างจากภายนอกติดตัวมาด้วย ซึ่งในหลายๆ ด้านก็ขัดแย้งกับปรัชญาการศึกษาชั้นสูงและยิ่งขัดแย้งกับจิตสำนึกจิตวิญญาณที่ธรรมศาสตร์เคยมีมาแต่เดิม

หลายปีที่ผ่านมาพวกเราที่เป็นอาจารย์รุ่นเก่าต่างมีประสบการณ์เกี่ยวกับนักศึกษาตรงกันอยู่อย่างน้อย 3 เรื่องคือ

1) นักศึกษาจำนวนมากมีระดับวัฒนธรรมต่ำอย่างไม่เชื่อ เช่น ไม่ตรงต่อเวลา ชอบพูดโทรศัพท์มือถือหรือกินขนมในห้องเรียน หวีผมแต่งตัวในห้องเรียน กระทั่งชอบแซงคิวเบียดกระแทกอาจารย์เพื่อแย่งเข้าลิฟต์ เป็นต้น เรื่องเหล่านี้ดูเหมือนเป็นเรื่องเล็กน้อยที่ผมไม่ควรนำมาพูด แต่จริงๆ แล้วมันรบกวนบรรยากาศการเรียนการสอน

มาก อย่างเรื่องการใช้โทรศัพท์ในห้องเรียนนั้นผมเคยขอร้องนักศึกษามาไม่ต่ำกว่า 10 ปี โดยปิดโทรศัพท์ของตัวเองเป็นตัวอย่าง แต่ก็ไม่มีใครทำตาม พูดได้ว่ามีเสียงโทรศัพท์ดังในทุกชั่วโมงบรรยาย ตลอดระยะเวลา 10 ปีที่ผ่านมา

เรื่องไม่ตรงต่อเวลาก็เช่นกัน ทุกวันนี้กลายเป็นสิ่งปกติธรรมดาไปแล้วที่จะมีนักศึกษาเข้าเรียนตรงเวลาราว 10-15 เปอร์เซ็นต์ จากนั้นผ่านไปครึ่งชั่วโมงก็ อาจจะเพิ่มเป็น 30 เปอร์เซ็นต์ ก่อนจะครบหนึ่งชั่วโมงก็อาจคงตัวอยู่ที่ 40-50 เปอร์เซ็นต์ของจำนวนนักศึกษาที่ลงทะเบียนไว้ ที่เหลือไม่มาเรียน นอกจากนี้ยังมีอยู่เป็นประจำที่บางคนจะเข้ามาตอนท้าย ก่อนอาจารย์เลิกบรรยายราว 10-15 นาที สภาพเช่นนี้ทำให้ห้องเรียนไม่สงบ ไม่มีลักษณะควรแก่งาน อาจารย์บรรยายไม่ได้ต่อเนื่องเพราะมีคนเดินเข้าเดินออกอยู่ตลอดเวลา ผมไม่ทราบว่าคุณอื่นถึงขั้นนี้หรือไม่ แต่ประสบการณ์ของผมและอาจารย์ในคณะรัฐศาสตร์เป็นเช่นนี้จริงๆ

2) ในเมื่อวัฒนธรรมเป็นแบบเสรีตามใจชอบเสียแล้ว เรื่องจิตสำนึกต่อส่วนรวมคงไม่ต้องพูดถึง ผมเองก็จะไม่พูดมากในประเด็นนี้ เพราะรู้ๆ กันอยู่แล้วว่านักศึกษาในยุคปัจจุบันไม่ได้มีความสนใจเรื่องบ้านเมืองหรือแม้แต่เรื่องส่วนรวมในระดับสถาบันแต่อย่างไร อันนี้คงเป็นเพราะโลกทัศน์แบบคนชั้นกลางยุคโลกาภิวัตน์ของพวกเขาที่ไม่ให้ความสำคัญเรื่องอื่นที่ไม่ใช่เรื่องส่วนตัวหรือผลประโยชน์เฉพาะตัว

ยังจำได้ว่าหลังเหตุการณ์พฤษภาคมทมิฬปี 2535 ไม่กี่วันก็ถึงเวลาเปิดเทอม พบหน้ากันครั้งแรก ผมได้ถามนักศึกษาในวิชาการเมืองการปกครองไทยว่าใครได้ไปร่วมเดินขบวนต่อต้านการผูกขาดอำนาจ

บ้าง ปรากฏว่าในจำนวนนักศึกษาประมาณ 100 คน ไม่มีแม้แต่คนเดียวที่ยกมือ ในขณะที่ช่วงเกิดเหตุการณ์ตึงเครียด คณาจารย์ ธรรมศาสตร์ได้ประชุมหารือกันหลายครั้ง เพื่อสนับสนุนการต่อสู้ แต่ละคนมีนักศึกษาของเราจากคณะอื่นๆ ไปเข้าร่วมบ้าง แต่ไม่มาก และไม่ใช้ลูกศิษย์ผม

อีกตัวอย่างหนึ่งที่ผมนึกขึ้นมาได้คือ ตอนเป็นคณบดีผมเคยขอแรงนักศึกษามา ช่วยกันทำหน้าที่ต่างๆ ในงานวันเกิดคณะ ครบรอบ 45 ปี ปรากฏว่าคำถามแรกที่พวกเขาถามผมคืออาจารย์จะให้ค่าตอบแทนคนละเท่าไร

ผมฟังแล้วงงมาก เพราะในสมัยที่ผมเป็นนักศึกษา มหาวิทยาลัยจะขอให้ช่วยงานส่วนรวมเรื่องไหน เราทำให้เปล่าๆ ทั้งสิ้น เพราะเรารู้สึกว่ามหาวิทยาลัยเหมือนบ้านแท้ๆ ของตัวเอง ในระยะหลังๆ จิตสำนึกของนักศึกษาเปลี่ยนไปมากจริงๆ ที่คณะผมบางปีต้องประกาศรับสมัครกรรมการนักศึกษาถึง 2-3 ครั้งเพราะไม่มีใครสมัคร ไม่มีคนอยากทำงานให้ส่วนรวม

เท่าที่ผมเห็นมาในระยะ 20 ปี นักศึกษาที่สนใจเรื่องบ้านเมืองนับเป็นคนส่วนน้อยมาก กระทั่งบางทีก็ถูกรังเกียจและถูกล้อเลียน ยกตัวอย่างเช่นมืออยู่ช่วงหนึ่ง พวกที่ชอบเคลื่อนไหวแถวตึกกิจกรรม มักจะถูกนักศึกษากลุ่มที่ไม่ทำกิจกรรมล้อเลียนว่าเป็นพวก 'ผีเดือนตุลา' ซึ่งจริงๆ แล้วนี่ไม่ใช่คำพูดที่ไร้สำนึกธรรมดา หากเป็นการหมิ่นหยามประวัติศาสตร์และเกียรติภูมิของสถาบันโดยไม่รู้ตัว

3) ประสบการณ์ร่วมข้อสุดท้ายของ ผมกับเพื่อนอาจารย์หลายท่านคือ เราพบว่านักศึกษาจำนวนมากที่เดียวไม่มีแรงบันดาลใจที่จะเรียนหนังสืออย่างแท้จริง ข้อนี้นับเป็นเรื่องสำคัญที่สุด และส่งผล

กระทบที่สุดต่อคุณภาพของบัณฑิตที่เราผลิตป้อนให้สังคม

หลักฐานที่แสดงให้เห็นว่านักศึกษาไม่มีแรงบันดาลใจจะเรียน อันดับแรกคือ การขาดเรียนอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะห้องเรียนที่มีนักศึกษาลงทะเบียนไว้จำนวนค่อนข้างมาก เรามักจะพบว่าบางที่มีคนเข้าเรียนสม่ำเสมอไม่เกินครึ่ง สูงสุดก็ประมาณ 60 เปอร์เซ็นต์ ที่เหลือไม่ทราบหายไปไหน และจริงๆ แล้วก็ไม่ทราบชัดเจนว่าเพราะอะไร ผมพบสภาพนี้ทั้งที่ท่าพระจันทร์และรังสิต และพบมาหลายปีเต็มที

นอกจากขาดเรียนแล้ว นักศึกษาจำนวนมากยังไม่ค่อยอ่านเอกสารประกอบการสอนที่อาจารย์มอบหมายให้อ่าน เห็นได้เวลาตรวจข้อสอบ ความรู้ในตำราจะปรากฏออกมาค่อนข้างน้อย อย่างดีก็ฟังเลคเชอร์มาบ้าง พอเห็นเป็นคำลางว่าเคยเข้าเรียน

สำหรับอาจารย์ที่สอนในสายสังคมศาสตร์ สิ่งหนึ่งที่เรากำลังต้องการมากจากลูกศิษย์คือการมีส่วนร่วมได้ถามและแสดงความคิดเห็น แต่ปรากฏว่าสิ่งนี้ก็ไม่เห็นอีกเช่นกัน ผมเคยเจอสภาพที่ทั้งเทอมไม่มีใครถามอะไรเลย ทั้งๆ ที่เปิดโอกาสให้ถามทุกครั้งที่มีการบรรยาย ครั้นเราลองถามกลับไปบ้างว่าพวกเขาคิดอย่างไรกับประเด็นปัญหาต่างๆ ทั้งที่กำลังเรียนอยู่และที่เป็นประเด็นร้อนในสังคม นักศึกษาก็เงิบอีก ...

อย่างไรก็ดี การที่นักศึกษาไม่มีแรงบันดาลใจในการเรียนไม่ได้หมายความว่าไม่มีแรงจูงใจในการเรียนจบ อันนี้เป็นปัญหามากเพราะมีเด็กจำนวนไม่น้อยที่ไม่อยากเรียนแต่อยากได้ปริญญา เรื่องกลายเป็นว่า หลายคนใช้วิธีฉ้อฉลเพื่อบรรลุเป้าหมายของตน ซึ่งมีตั้งแต่คดโกงในการสอบ ไปจนถึงลอกรายงานเก่าๆ มาส่ง หรืออย่าง

“ ... ความที่สอนวิชาการเมืองการปกครองไทยมานาน ทำให้ผมได้เห็นคำตอบข้อสอบที่เหลือเชื่อมามาก เช่น เคยมีนักศึกษาเขียนว่า ‘ดร. ชุนยัตเซน เป็นผู้นำการต่อสู้ 14 ตุลาคม’ ‘คณะราษฎรคือชาวบ้านที่มาช่วยนักศึกษาหลัง 6 ตุลาคม 2519’ ‘เหตุการณ์ 24 มิถุนายนเป็นผลมาจาก 14 ตุลาคม’ อะไรทำนองนี้เป็นต้น คำตอบดังกล่าวไม่เพียงสะท้อนความไม่รู้อะไรเลยของนักศึกษาบางคน หากยังสะท้อนการถอนตัวออกจากรากเหง้าทั้งปวงของเยาวชนไทยรุ่นหลังด้วย ... ”

ดำที่สุกก็แก้งข้อสอบ สุดท้ายเมื่อจนแต้มจริงๆ ก็มาขอเกรดกันดี๊อ้อ

อาจารย์หลายท่านคงจะคุ้นเคยกับคำถามของนักศึกษาซึ่งนั่งเงิบมาทั้ง เทอม แต่ในวันปิดวิชาจะถามเหมือนกันหมด คือ “อาจารย์ออกข้อสอบก็ข้อ” ทั้งนี้เพื่อจะได้นำไปตีตลกคิดว่าควรอ่านอะไรตรงไหน ส่วนจะให้ทำความเข้าใจเนื้อหาทั้งหมดของวิชานั้นๆ ส่วนมากจะไม่ทำกัน สภาพเช่นนี้ไม่เพียงเป็นเรื่องน่ารำคาญ หากยังนำวิตกกังวลด้วยว่าพวกเขาเรียนจบแล้วจะไปทำอะไรกัน

ในฐานะที่เป็นครู ผมเชื่อว่าพวกเราทุกคนไม่มีใครอยากให้ลูกศิษย์สอบตก เพราะมันเป็นเรื่องทรมานใจที่จะรู้สึกของตัวเองไปลิดรอนอนาคตของใคร แต่ในฐานะที่ต้องรักษามาตรฐานทางการศึกษาเราก็ทนไม่ไหวเช่นกันที่จะให้คนที่เขียนอะไรเลอะเทอะ กระทั่งแต่งนิยายมาให้เราอ่านสอบผ่านไปได้ ...

ความที่สอนวิชาการเมืองการปกครองไทยมานาน ทำให้ผมได้เห็นคำตอบข้อสอบที่เหลือเชื่อมามาก เช่น เคยมีนักศึกษาเขียนว่า “ดร. ชุนยัตเซน เป็นผู้นำการต่อสู้ 14 ตุลาคม” “คณะราษฎรคือชาวบ้านที่มาช่วยนักศึกษาหลัง 6 ตุลาคม 2519”

“เหตุการณ์ 24 มิถุนายนเป็นผลมาจาก 14 ตุลาคม” อะไรทำนองนี้เป็นต้น คำตอบดังกล่าวไม่เพียงสะท้อนความไม่รู้อะไรเลยของนักศึกษาบางคน หากยังสะท้อนการถอนตัวออกจากรากเหง้าทั้งปวงของเยาวชนไทยรุ่นหลังด้วย

แน่นอน การขาดแรงบันดาลใจที่จะเรียนรู้ของนักศึกษาอาจเกิดจากปัจจัยที่เราคุมไม่ได้หลายอย่าง เช่น การเสื่อมทรุดของจริยธรรมการทำงานในโลกภายนอก การเลิกเชื่อเรื่องศีลธรรมคุณธรรมอันเนื่องมาจากกระแสโลกาภิวัตน์ ลัทธิบริโภคนิยม และโลกทัศน์แบบแก๊งกำไรระยะสั้น เป็นต้น นักศึกษาซึ่งเป็นลูกหลานผู้ได้เปรียบและเติบโตในสังคมเมืองนับว่าเป็นกลุ่มคนที่รับอิทธิพลจากกระแสเหล่านั้นมากที่สุด เมื่อพวกเขาพาตัวตนแบบนี้เข้ามาอยู่ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ก็ย่อมส่งผลให้ธรรมศาสตร์เปลี่ยนโฉมหน้าไปไม่น้อย แต่รักษาคุณภาพทางวิชาการก็นับว่าเหนียวมากแล้ว อย่าเพิ่งไปพูดถึงการสืบทอดจิตสำนึกและจิตวิญญาณของมหาวิทยาลัย

ประเด็นใหญ่ต่อมา พ้นจากรื่องทำที่และพฤติกรรมของนักศึกษาแล้ว เรามาพูดถึงส่วนของอาจารย์บ้าง ที่ผ่านมาเราโชคดีที่ธรรมศาสตร์ยังมีอาจารย์จำนวนหนึ่ง ซึ่ง

แสดงบทบาทเป็นปัญญาชนสาธารณะ ตั้งแต่ระดับผู้บริหารลงมาถึงอาจารย์ธรรมดา ท่านเหล่านี้คอยทำหน้าที่ให้สติ สังคม ท้วงติงและแนะนำผู้ที่อยู่บนเวทีอำนาจ ช่วยออกความเห็นเกี่ยวกับปัญหาต่าง ๆ ที่รุมเร้าประเทศไทย กระทั่งบางท่านได้เข้าไปมีส่วนร่วมโดยตรงในกระบวนการแก้ไขความขัดแย้งในบ้านเมือง บทบาทดังกล่าวนับว่าเป็นการแสดงจิตสำนึกเรื่องส่วนรวมอย่างเหมาะสม อีกทั้งเป็นการสืบทอดจิตวิญญาณของมหาวิทยาลัยเรา

ถึงแม้อาจารย์จำนวนมากจะไม่ได้แสดงบทบาทเช่นนี้ แต่ส่วนใหญ่ก็เป็นคนดีนาคณาจารย์ และตั้งใจทำงานสอนงานวิจัยอันเป็นหน้าที่หลักของตน อันที่จริงทำแค่นั้นก็เหนื่อยมากแล้ว เพราะงานอาจารย์ไม่ใช่งานเบาๆ อย่างที่คนภายนอกอาจจะคิดกัน

อย่างไรก็ตาม เราคงปฏิเสธไม่ได้เหมือนกันว่ามีอาจารย์จำนวนหนึ่งที่เบี่ยงเบนไปจากมาตรฐานค่อนข้างไกล และใช้ฐานะอาจารย์ไปในการแสวงหาผลประโยชน์เกิน บางท่านรับงานภายนอกหลาย อย่าง บางคนกระทั่งใช้เวลาส่วนใหญ่ไปในการทำธุรกิจของตนเอง นอกจากนี้ยังมีอยู่น้อยที่ตระเวนสอนทั่วราชอาณาจักร เนื่องจากการขยายตัวอย่างรวดเร็วของตลาดปริญญาโท บางส่วนพยายามผลักดันให้มหาวิทยาลัยเปิดโครงการพิเศษอย่างไม่หยุดยั้ง เพราะมันเป็นแหล่งรายได้อันงดงาม

ผมเองไม่กล้าตัดสินหรือกล่าวสิ่งเหล่านี้เป็นเรื่องผิดเสียทั้งหมด เพราะจะว่าไปมันก็เป็นอาชีพสุจริต อีกทั้งยังถือได้ว่าเป็นการให้บริการกับสังคมบางส่วน แต่ถ้าจะวัดจากจิตสำนึก และจิตวิญญาณที่เรากำลังพูดถึงกัน ก็คงต้องขอเรียนตรงๆ ว่า “เราแพ้แล้ว” สภาพที่ผมพูดมาไม่มีอะไรเกี่ยวข้องเลยกับสำนักกระสิกรู้ถึงความสัมพันธ์ระหว่าง

เรากับคนส่วนใหญ่ของประเทศ อีกทั้งไม่เกี่ยวกับจิตวิญญาณที่เน้นคุณค่าของการอุทิศตนให้ประเทศชาติ ทั้งหมดเป็นเพียงเรื่องของกลไกตลาดเท่านั้นเอง

จะว่าไป ‘กิจกรรมพิเศษ’ เหล่านี้ของอาจารย์อาจจะไม่ส่งผลเสียเท่าใด ถ้าไม่ไปกระทบกระเทือนภาระหน้าที่หลักของเรา ปัญหาที่มีอยู่ว่ามันกระทบ และกระทบมาก ทั้งทางตรงและทางอ้อม เนื่องจากทรัพยากรในมหาวิทยาลัยมีอยู่จำกัด และอาจารย์เป็นทรัพยากรบุคคลที่สำคัญที่สุดสำหรับสถาบันการศึกษาชั้นสูง การที่อาจารย์รับงานหลายแห่ง และหารายได้หลายทาง ท้ายที่สุดมันก็ต้องมีงานบางอย่างที่ทำไม่ได้ดี และสำหรับอาจารย์บางคน งานที่ควรปล่อยปละละเลยเป็นอันดับแรกคืองานประจำ เนื่องจากไม่มีเจ้าทุกข์ และไม่มียุทธวิธีตรวจสอบที่แท้จริง ทำแบบนี้แล้วเงินเดือนยังขึ้นทุกปี และเข้าบัญชีโดยอัตโนมัติ

เมื่อครั้งที่ดำรงตำแหน่งคณบดี ผมพบว่ามีบางวิชาที่นักศึกษาได้เกรด A เกือบทั้งห้อง ที่เหลือเป็น B ผมพยายามตรวจสอบหาข้อมูลก็พบว่าเจ้าของวิชาแทบไม่ได้เข้าสอนเลย เพราะมันใช้เวลาไปประกออบอาชีพอื่น เด็กที่ไม่อยากเรียนอยู่แล้วก็ชอบสามารถได้คะแนนดีโดยไม่ต้องลงเรียนเลย เรียกว่าเป็นสถานการณ์ที่สมประโยชน์กันทุกฝ่าย เลยไม่มีใจทักก็ไม่มีจำเลย

บังเอิญเหลือเกินที่คณะผมไม่มีระบบให้อาจารย์เซ็นชื่อมาทำงาน ไม่มีแม้แต่การลงชื่อว่าได้มาสอนในชั่วโมงนั้นชั่วโมงนี้เพื่อให้เกิดความรับผิดชอบ ทุกเดือนคณบดีในฐานะผู้บังคับบัญชาจะเป็นคนลงนามรับรองว่าทุกคนมาทำงานครบตามปกติ สภาพกลายเป็นว่าในทางนิตินัยแล้วไม่มีอาจารย์ท่านไหนขาดสอนเลยแม้แต่คนเดียว ส่วนคณบดีนั้นกลายเป็นผู้ที่ ‘ลาหยุด’ มากที่สุด เพราะ

เป็นคนเดียวที่ระเบียบบังคับว่าไปไหนมาไหน ต้องยื่นใบลาต่ออธิการบดี และต้องมีการ แต่งตั้งผู้รักษาการณ์

พูดไปแล้วก็เหมือนโกหก ในขณะที่ทำหน้าที่บริหารคณะนั้น บางวันผมพบว่าไม่มี อาจารย์อยู่ในคณะเลย มีแต่คณบดีนั่งอยู่คนเดียว อันนี้ไม่ใช่มากล่าวหา แต่เป็นการ เอาข้อเท็จจริงมาเล่าสู่กันฟัง และคงต้อง ขอนั่นย้ำว่าไม่ใช่อาจารย์ทุกคนจะใช้เวลา นอกห้องเรียนไปหาเงิน บางท่านอาจจะนั่ง เตรียมการสอนอยู่กับบ้าน บางคนอาจจะ ติดประชุมอยู่ที่อาคารอื่นก็ได้ แต่พอรวมๆ กันแล้วบรรยากาศในที่ทำงานมันก็ชวนให้ รู้สึกวังเวงอ้างว้างอยู่มากทีเดียว

อย่างไรก็ดี การที่อาจารย์จำนวนหนึ่ง ปล่อยปละละเลยการสอนในระดับปริญญาตรีนั้น แม้จะไม่ใช่คนส่วนใหญ่ แต่มันได้ส่ง ผลสะท้อนใหญ่หลวงต่อมาตรฐานการเรียน การสอนมาก เพราะสภาพดังกล่าวยิ่งไปส่งเสริมโลกทัศน์แบบแก๊งกำไรของนักศึกษา พุดสั้นๆ คือพวกเขาจะพากันไปเรียนกับ อาจารย์ที่รู้กันว่าให้เกรดง่าย ไม่มีใครสอบ ตก ส่วนอาจารย์ท่านไหนที่เอาจริงเข้มงวด ในเรื่องการสอน และการตรวจข้อสอบ นักศึกษาก็มักจะหาทางหลีกเลี่ยง

นอกจากนี้แล้ว เราคงต้องยอมรับว่า การมีอยู่ของอาจารย์ที่เคร่งครัดเรื่องผล ประโยชน์ส่วนตัว ย่อมกลายเป็นต้นแบบ ของนักศึกษาอยู่โดยนัย ทำให้เด็กๆ คิดว่า โลกแห่งความเป็นจริงคือเช่นนี้ ทุกคนทำ เพื่อตัวเอง ความรู้เป็นสินค้าชนิดหนึ่ง และ ความรู้ไม่ต้องควบคู่กับคุณธรรม ในสภาพ ดังกล่าว หากอาจารย์ท่านไหนอยากจะ ยืนหยัดเรื่องจิตสำนึกและจิตวิญญาณของ ธรรมศาสตร์ ก็คงไม่ใช่เรื่องง่าย กระทั่งอาจ จะกลายเป็นตัวประหลาดไป

ประเด็นสุดท้ายที่ผมอยากจะพูดถึง

นับเป็นเรื่องเข้าใจยากสักหน่อย อีกทั้งเป็น ปัญหาที่ไม่รู้จะโทษใคร มันอาจเป็นผลพวง ของหลายปัจจัยที่ทำให้เนื้อหาของการศึกษา ชั้นสูงในประเทศไทยพัฒนามาเป็นแบบ แยกส่วนตัดตอน และโครงสร้างของ มหาวิทยาลัยก็เอียงไปในทางแยกตัวออก จากสังคมโดยรวม ทั้งหมดนี้อาจส่งผลต่อ รูปการณ์จิตสำนึกและจิตวิญญาณของ พวกเรามากกว่าเรื่องอื่นใด กระทั่งเป็นไป โดยไม่รู้ตัว

การศึกษาแบบแยกส่วนหมายถึง การเรียนรู้ทำความเข้าใจความเป็นจริงของ โลก ของชีวิตและจักรวาลเฉพาะด้านใด ด้านหนึ่ง ตามพื้นฐานความเชื่อที่ว่าทุกอย่าง ตั้งแต่ร่างกายคน ระบบสังคม ไปจนถึง สุริยจักรวาลและเอกภพ มีการทำงานเหมือน เครื่องจักรกล และเราสามารถเข้าใจชิ้นส่วน ย่อยๆ ได้โดยไม่ต้องเรียนรู้ลักษณะขององค์ รวม อันนี้จะว่าไปแล้วก็เป็นแม่แบบทาง ความคิดที่ครอบงำโลกตะวันตกมาตั้งแต่ เข้าสู่สมัยใหม่ และแผ่อิทธิพลมายังบ้านเรา เมื่อประมาณหนึ่งร้อยปีที่ผ่านมา กระทั่ง กลายเป็นกระแสหลักทางสังคมในยุคสมัย แห่งการพัฒนา

จากจุดเริ่มต้นทางความคิดดังกล่าว ทำให้เราเรียนหนังสือโดยซอยย่อยเป็นสาขา ต่างๆ มากขึ้น ยิ่งเรียนสูงก็ยิ่งแคบลง กลายเป็นนิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ เภสัชศาสตร์ แพทยศาสตร์ วิศวกรรม ศาสตร์ สถาปัตยกรรม และอะไรอีกหลาย อย่าง นอกจากนี้ในศาสตร์แต่ละสาขายัง ซอยย่อยลงไปอีก เช่นรัฐศาสตร์ที่ผมคุ้น เคยก็จะมีสาขาปกครอง การระหว่างประเทศ และบริหารรัฐกิจ เป็นต้น ล่าสุด เมื่อเปิด โครงการพิเศษระดับปริญญาโท ก็มักจะมี คำลงท้ายของโครงการว่าสำหรับนักบริหาร ซึ่งหมายความว่าออกแบบหลักสูตรไว้

สำหรับคนที่เป็นนักบริหารหรืออยาก
เป็นนักบริหารเท่านั้น คนอื่นไม่ควรเรียน
หรือไม่เหมาะที่จะเรียน

ผมไม่ปฏิเสธหรือว่าการเรียนรู้
ความจริงเฉพาะด้านมีประโยชน์โดยตัวของ
มันเอง ทำให้เกิดผู้เชี่ยวชาญขึ้นมาหลาย
ด้าน อย่างแพทย์ที่เชี่ยวชาญเรื่องอวัยวะ
ต่างๆ ของร่างกาย นักชีววิทยาที่ชำนาญ
เรื่องเซลล์ หรือนักนิสิตศาสตร์ที่เก่งทางด้าน
กฎหมายอาญา เป็นต้น ความชำนาญ
เฉพาะด้านเหล่านี้ทั้งมีประโยชน์จริง และถือ
เป็นความก้าวหน้าทางวิชาการ

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่เป็นอันตรายที่สุด
ของการศึกษาแบบแยกส่วนคือมันอาจทำ
ให้เกิดการมองโลกแบบแยกส่วนตามไป
ด้วย กระทั่งมองข้ามการดำรงอยู่ของ
สภาพความเป็นจริงในระดับองค์รวม เมื่อ
เรามองเห็นความจริงเพียงด้านเดียว ก็ย่อม
เข้าใจโลกผิดและหาทางออกผิดๆ ให้กับ
ปัญหาต่างๆ กลายเป็นว่าบางครั้งกุศล
เจตนาสามารถทำให้เรื่องทั้งหลายเลวลง

ยกตัวอย่างเช่นในเวลานี้ บ้านเรามี
ปัญหาชาวนาถูกกดราคาข้าวเปลือกจนต้อง
ออกมาชุมนุมประท้วง ในขณะที่ข้าวสาร
มีราคาแพงจนกระทั่งรัฐบาลต้องนำข้าวออก
มาขายเอง เราจะบอกว่าเป็นปัญหา
เศรษฐศาสตร์อย่างเดียวคงไม่ได้ เป็นปัญหา
รัฐศาสตร์อย่างเดียวกันก็ไม่ถูก ยิ่งไปเน้นว่า
ชาวนาปิดถนนเป็นการทำผิดกฎหมาย ก็ยิ่ง
ไม่ช่วยแก้ปัญหาอะไรเลย

เช่นเดียวกับการศึกษาในระดับ
มหาวิทยาลัย นับวันจะยิ่งกลายเป็นการ
เรียนรู้ความจริงเฉพาะส่วน ซึ่งถ้าไม่กำกับ
ถ่วงดุลด้วยจิตสำนึกที่โยงใยกับโลกโดยรวม
ผู้ศึกษาก็จะพอใจอยู่แค่ผลิตตัวเองให้กลาย
เป็นสินค้าราคาแพงในตลาดแรงงาน โดย
ไม่สนใจว่าแรงงานของตนถูกผู้ซื้อนำไปใช้

สนองวัตถุประสงค์ใด แม้แต่อาจารย์ผู้สอน
วิชาต่างๆ เองก็อาจจะไม่ทันได้ไต่ถามว่า
ศาสตร์ที่ตัวเองมอบให้ลูกศิษย์นั้นเป็น
ศาสตร์แห่งการครอบงำและครอบครอง หรือ
เป็นศาสตร์แห่งการเข้าถึงและเข้าใจ

การศึกษาแบบแยกส่วนเป็นปัจจัย
สำคัญ อย่างยิ่งที่ทำให้มหาวิทยาลัยแทบ
ทุกหนแห่ง รวมทั้งมหาวิทยาลัยของเรา
ค่อยๆ แยกห่างสังคมทั้งแบบรู้ตัวบ้างและ
ไม่รู้ตัวบ้าง นับวันในฐานะสถาบันการศึกษา
ระดับสูง เรามักมองตัวเองเหมือนเป็นผู้ทำ
หน้าที่พิเศษบางเรื่อง และไม่เกี่ยวกับเรื่อง
ที่เหลืไม่เกี่ยวกับกระบวนการแก้ปัญหาต่างๆ
ที่กำลังรุมเร้าประเทศชาติและประชาชนส่วน
ใหญ่จากรอบทิศทาง ไม่ว่าจะเป็นปัญหา
ความแตกแยกแตกร้างทางการเมือง ปัญหา
ความยากจนอันเรื้อรังของพี่น้องในชนบท
ปัญหาความรุนแรงในจังหวัดชายแดนภาค
ใต้ หรือปัญหาอาชญากรรมที่กำลังคุกคาม
วิถีชีวิตของสุจริตชนหนักหน่วงขึ้นทุกที

ถามว่าแล้วอะไรเล่าคือ 'สิ่งพิเศษ' ที่
เราทำอยู่? แน่نون เราคงไม่พอใจนักถ้า
ใครมาบอกว่าทุกวันนี้เรากำลังกลายเป็น
สถานที่ผลิต 'บัตรเครดิต' ให้กับกลุ่มชนที่
ได้เปรียบอยู่แล้วในสังคม ซึ่งต้องการธำรง
ความได้เปรียบนั้นไว้ด้วยการมีใบรับรอง
สถานภาพอย่างถาวร มันคงจะน่าเศร้ามาก
หากสรุปได้ว่าสภาพที่แท้จริงคือเรากำลัง
ถูกกระแสสังคมใช้เป็นหมุดตริงช่องว่าง
ระหว่างชนชั้น ถูกพัดพาไปเป็นส่วนหนึ่ง
ของปัญหา มากกว่าเป็นผู้ชี้ทางออกนอก
ทางไปและคอยให้สติผู้คน ...

เพราะฉะนั้นผมจึงยังไม่อยากสรุปไป
ถึงขั้นนี้

พูดกันตามความจริง โลกทัศน์แบบ
แยกส่วนไม่ได้ส่งผลต่อการแบ่งแยกองค์
ความรู้่ออกเป็นแขนงย่อยต่างๆ และส่งผล

ให้มีการแยกห่างระหว่างมหาวิทยาลัยกับสังคมเท่านั้น หากในกระบวนการส่งทอดความรู้ เรายังแยกนักศึกษาออกจากความเป็นคนโดยรวมด้วย

ตรงนี้หมายความว่าอย่างไร? หมายความว่าแม้ตัดประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างมหาวิทยาลัยกับประชาชนส่วนใหญ่ออกไปแล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างนักศึกษากับมหาวิทยาลัยก็ดำเนินมาแบบแยกส่วนเช่นเดียวกัน

ใช่หรือไม่ว่าอย่างเป็นทางการแล้ว เรามองคนที่สอบคัดเลือกเข้ามาได้ในฐานะนักศึกษาเพียงอย่างเดียว ซึ่งเป็นฐานะที่มีคำนิยามชัดเจนและมีข้อเรียกร้องชัดเจน ใครทำตามนั้นอยู่กับเราได้จนถึงวันรับปริญญา ใครหลุดออกไปจากกฎเกณฑ์ที่วางไว้ก็ถูกจำหน่ายออกตั้งแต่กลางทาง

เราไม่มีหลักสูตรหรือข้อพิจารณาใดๆ ในระดับโครงสร้างที่ปฏิบัติต่อนักศึกษาในฐานะเพื่อนมนุษย์หรือลูกหลานที่กำลังอยู่ในระยะเติบโตไม่ลงตัว ขณะที่ความเป็นจริงยืนยันว่าหลายคนขาดทั้งวุฒิภาวะ และแรงบันดาลใจ และจำเป็นต้องอาศัยการดูแลใส่ใจในส่วนที่เป็นพัฒนาการโดยรวม

แน่ละ ผมเชื่อว่าอาจารย์ที่มีความเมตตากรุณาคอยช่วยเหลือลูกศิษย์แก้ปัญหาในเรื่องต่างๆ คงมีอยู่ไม่น้อย แต่พูดถึงประเด็น เจตนาธรรมณ์ และแรงบันดาลใจในการเรียนรู้ อาจารย์แต่ละคนคงไม่มีกำลังพอที่จะไปผลักดันให้นักศึกษาเรียนพันเรียนหมื่นตี้นรู้ขึ้นมา นี่เป็นปัญหาใหญ่ที่แฝงเร้นอยู่ใต้พื้นผิวการขยายตัวเชิงปริมาณของมหาวิทยาลัย เป็นปัญหาที่อาจารย์คนไหนก็แก้ไขไม่ได้ ถ้าไม่มีการปฏิรูปครั้งใหญ่เกิดขึ้นในระดับสถาบัน

ผมทราบดีว่าเรื่องนี้ไม่ใช่ความผิดของเราทั้งหมด เพราะนักศึกษาเองก็เป็นผล

พวงจากกิเลสของผู้ปกครอง ซึ่งเคียดกรำลูกหลานให้เข้ามหาวิทยาลัยโดยจิตใจยังไม่พร้อม แต่ในฐานะนักการศึกษา เราควรต้องมองเห็นว่าการนำเด็กอายุ 17-18 ปีมาเข้ากรอบสมมุติเป็นนักนิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ หรือนักอะไรก็ตาม โดยไม่มีความเข้าใจในคุณค่าของวิชาเหล่านี้ และไม่มีเจตจำนงจะศึกษาศาสตร์เหล่านั้น แท้จริงแล้วเท่ากับเป็นการปิดโอกาสในการเรียนรู้โลกกว้างและค้นหาตัวเองของเด็กไปโดยปริยาย พุดง่าย ๆ คือพวกเขาถูกบีบให้เลือกทางเดินชีวิตเร็วเกินไป

จากจุดนี้ เราคงเข้าใจได้ไม่ยากว่าทำไมเด็กจำนวนมากจึงไม่ยอมเข้าเรียน ข้อเท็จจริงมีอยู่ว่าพวกเขาไม่ได้อยากเรียน ไม่ได้อยากมาเป็นผู้สืบทอดความรู้ในสาขาต่างๆ แต่ถูกบังคับให้มาเรียนโดยพ่อแม่บ้าง โดยกระแสสังคมบ้าง โดยแรงจูงใจเรื่องลาภยศสรรเสริญบ้าง ซึ่งทั้งหมดไม่ใช่คุณค่าและความหมายขององค์ความรู้ที่โยงกับตัวตนของเขาได้โดยตรง

เพราะฉะนั้น ในบางมิติ พฤติกรรมของนักศึกษาที่เราเห็นแท้จริงแล้วไม่ใช่อะไรอื่น นอกจากสภาวะแปลกแยกกับตัวเอง ว่างเปล่า และไร้จุดหมายอย่างน่าสมเพชเวทนา

ผมเองเป็นอาจารย์คนหนึ่งที่ต้องให้เกรด F กับนักศึกษาแทบทุกเทอมก็ว่าได้ เพราะดูจากคำตอบข้อสอบแล้ว มีคุณภาพไม่ถึงมาตรฐานขั้นต่ำที่วางไว้ แต่ขอเรียนตรง ๆ ว่าบางครั้งผมรู้สึกทุกข์ใจเป็นอย่างยิ่งที่ต้องทำเช่นนั้น เพราะผมไม่รู้ว่าคนที่ผมให้สอบตก เป็นเพียงเด็กใจแตกหรือเป็นอัจฉริยะที่เบื่อหน่ายห้องเรียน ที่สำคัญที่สุดคือส่วนใหญ่ผมไม่รู้เลยว่าพวกเขาเป็นใคร แค่เห็นชื่ออยู่ในแผ่นกระดาษเท่านั้นเอง

การแยกการศึกษาออกจากเจตจำนงของผู้ศึกษาก็ดี แยกกระบวนการเรียนรู้ ออกจากการเติบโตทางจิตใจและจิตวิญญาณของผู้เรียนก็ดี ท้ายที่สุดย่อมส่งผลให้การศึกษานในมหาวิทยาลัยกลายเป็นความล้มเหลวทั้งโดยตรงและโดยอ้อม โดยตรงหมายถึงว่าสอบไม่ผ่านเรียนไม่จบ โดยอ้อมคือจบแบบไม่รู้อะไรจริง กระทั่งไม่รู้อะไรเลย สำหรับหลายคนความเป็นบัณฑิตเท่ากับการมีโอกาสได้ผัดหน้าทาปาก และอัมตักตาในงานฉลองปริญญาเท่านั้นเอง

พูดก็พูดเถอะ การศึกษาแบบแยกส่วนและการแยกห่างระหว่างมหาวิทยาลัยกับคนส่วนใหญ่ของประเทศนั้น แม้จะยังมีประโยชน์อยู่พอสมควร แต่ก็เป็นไปได้ในบางกรณีที่เราอาจจะผลิตหมอที่เชี่ยวชาญเฉพาะอวัยวะบางอย่างแต่ไม่เข้าใจความเป็นคน ยังคงมีความเสี่ยงอยู่มากที่เราจะผลิตทนายความคล่องกฎหมายแต่ไม่เข้าใจความยุติธรรม เสี่ยงมากที่จะผลิตนักเศรษฐศาสตร์ที่มองเห็นแต่ตัวเลขการเติบโตแต่เฉยๆ กับเหตุการณ์ที่ชาวนาฆ่าตัวตาย หรือมีโอกาอยู่พอสมควรที่เราจะผลิตนักบัญชีมือหนึ่งซึ่งไม่เคยรู้เรื่องภาวะโลกร้อน ฯลฯ พูดสั้นๆ คือ ระบบการศึกษาที่เป็นอยู่ทำให้มีความเป็นไปได้มากที่คนมีความรู้เฉพาะด้าน อาจไม่ได้ใช้ความรู้นั้นไปเพื่อประโยชน์สุขของสังคมโดยรวม

ผมมั่นใจว่าถึงตอนนี้ เรายังพูดเรื่องเดิมกันอยู่ คือเรื่องจิตสำนึกของอาจารย์กับจิตวิญญาณของมหาวิทยาลัย

เราเริ่มต้นการสนทนาด้วยนิยามของคำว่าจิตสำนึกและจิตวิญญาณ จากนั้นผมได้ชี้ให้เห็นว่ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีความเป็นมาในเรื่องนี้อย่างไร ตามด้วยสภาพของนักศึกษา อาจารย์ และลักษณะของการศึกษาที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งทำ

ให้ผมเกิดข้อสงสัยขึ้นมาว่ามันจริงหรือไม่ที่มหาวิทยาลัยของเราในยุคหลังยังคงดำรงอยู่เพื่อรับใช้ประชาชน มันจริงหรือไม่ที่จะกล่าวว่าธรรมศาสตร์ยังคงแสดงบทบาทเพื่อประโยชน์สุขของสังคมไทยโดยรวม

แน่นอน คำตอบในประเด็นดังกล่าวคงไม่ต้องถึงกับตัดสินกันแบบขาวล้วนดำล้วน แต่เราคงปฏิเสธไม่ได้ว่าในฐานะสถาบันการศึกษาระดับสูงที่ผลิตบัณฑิตป้อนสู่สังคม มันมีสิ่งบอกเหตุที่ทำให้เราไม่ควรเชื่อในคุณภาพการของตัวเองจนเกินไป

ในความเห็นของผมสิ่งที่มหาวิทยาลัยควรเป็น คือประการทางปัญญา หมายความว่าเป็นที่สถิตขององค์ความรู้ที่สังคมอาศัยไปสร้างประโยชน์ได้ และในการให้สังคมพึ่งพาอาศัยก็สามารถกระทำได้โดยผ่านสองอย่างคือ หนึ่ง พึ่งได้โดยตรง เพราะมหาวิทยาลัยคอยตอบสนองอยู่ตลอดเวลา สอง ผลิตบัณฑิตไปให้พึ่ง ไปทำสิ่งดีๆ ซึ่งส่งผลให้สังคมเจริญขึ้นและอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

ปัญหามีอยู่ว่าทุกวันนี้ ผมไม่แน่ใจนักที่เราทำหน้าที่ทั้งสองอย่างได้ดีแล้ว เนื่องจากชีวิตในมหาวิทยาลัยดูจะมีส่วนร่วมกับสังคมน้อยมาก การผลิตบัณฑิตก็เน้นหนักไปในทางปริมาณ ในปัจจุบันมหาวิทยาลัยของเราและมหาวิทยาลัยอื่นๆ ดูเหมือนจะพัฒนาไปแบบโดดๆ แยกตัวจากโลกภายนอก และตกอยู่ในวังวนของกลไกตลาดมากกว่าพลังทางจิตสำนึกและจิตวิญญาณ

ในเมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว การศึกษามหาวิทยาลัยจึงถูกทำให้เป็นแค่กระบวนการล่าฝันของปัจเจกบุคคลเสียหลายส่วน และการที่เราจะบอกตัวเองง่ายๆ ว่าผลิตบัณฑิตได้มากย่อมเป็นเรื่องดีโดยอัตโนมัตินั้นก็ออกจะขัดแย้งกับความจริง

ถามว่าตรงนี้คนเป็นอาจารย์ทำอะไร

“ ... ในความเห็นของผมสิ่งที่มหาวิทยาลัยควรเป็น คือประกาศทางปัญญา หมายความว่าเป็นที่สถิตขององค์ความรู้ที่สังคมอาศัยไปสร้างประโยชน์ได้ และในการให้สังคมพึ่งพาอาศัยก็สามารถกระทำได้โดยผ่านสองอย่างคือ หนึ่ง ฟังได้โดยตรง เพราะมหาวิทยาลัยคอยตอบสนองอยู่ตลอดเวลา สอง ผลิตบัณฑิตไปให้ฟัง ไปทำสิ่งดีๆ ซึ่งส่งผลให้สังคมเจริญขึ้นและอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ... ดังนั้น ถ้าถามผม ก็คงต้องขอยืนยันว่าอาจารย์ควรเป็นทั้งครู ผู้เมตตา เป็นนักการศึกษาที่มีวิสัยทัศน์ เป็นทั้งนักปฏิรูปสังคม และเป็นพลเมืองที่รับผิดชอบต่อประเทศชาติบ้านเมือง ... ”

ได้บ้าง ผมคิดว่าทำได้มาก ถ้าเราเปลี่ยน กระบวนทัศน์จากแยกส่วนไปสู่องค์รวม เราไม่ควรมองเห็นแค่ธรรมชาติ หากเห็น ธรรมชาติในบริบทของประเทศไทย กระทั่งเห็นธรรมชาติในบริบทของสังคม โลกในบริบทแห่งวิวัฒนาการของมนุษยชาติ เราควรมีสติระลึกว่ามหาวิทยาลัยมีศักยภาพ อะไรบ้างในการขับเคลื่อนความเจริญให้สังคม

ในประเด็นนี้อาจารย์เป็นหัวรถจักร ที่สำคัญ เพราะถ้าอาจารย์ไม่เปลี่ยน มหาวิทยาลัยก็เปลี่ยนไม่ได้ พุทธอีกแบบหนึ่งคือ มหาวิทยาลัยจะมีจิตวิญญาณหรือไม่แค่ไหน ขึ้นอยู่กับจิตสำนึกของอาจารย์เป็นสำคัญ

ถ้ามหาวิทยาลัยโยงใยกับสังคม ก็จะกลายเป็นสถาบันที่เต็มไปด้วยพลังชีวิต มีลมหายใจ มีสนามพลังที่เชื่อมร้อยกับสรรพสิ่งสรรพคุณ

เช่นเดียวกันกับประเด็นคุณภาพของ นักศึกษา ถ้าเรามีหลักสูตรและโครงสร้าง ที่อนุญาตให้นักศึกษาเข้ามาแสวงหาตัวเองได้โดยไม่ต้องรีบร้อนเข้าสังกัดแขนงวิชา บางที่มหาวิทยาลัยอาจจะช่วยคลายล็อก

ทางปัญญาให้กับพวกเขา ทำให้เขาเปิดใจ ต่อการเรียนรู้อย่างมีจิตสำนึก ซึ่งจะส่งผล ต่อคุณภาพของบัณฑิตอย่างไม่ต้องสงสัย เราจะทำสิ่งนี้ได้ก็ต่อเมื่อไม่แยกกระบวน การเรียนรู้จากการเติบโตของบุคคล และไม่แยกทักษะทางวิชาการออกจาก วิวัฒนาการของความเป็นคน

ดังนั้น ถ้าถามผม ก็คงต้องขอยืนยันว่า อาจารย์ควรเป็นทั้งครูผู้เมตตา เป็นนัก การศึกษาที่มีวิสัยทัศน์ เป็นทั้งนักปฏิรูป สังคม และเป็นพลเมืองที่รับผิดชอบต่อ ประเทศชาติบ้านเมือง

ทั้งหมดนี้ไม่ได้หมายความว่าอาจารย์ ต้องรีบออกไปแสดงทุกบทบาทอยู่ทุกเวลา แต่หมายถึงว่าการเป็นอาจารย์มิได้เป็นแค่ อาชีพ หากเป็นจิตสำนึกและจิตวิญญาณ ชุดหนึ่ง ซึ่งตื่นตระหนกต่อความสัมพันธ์ ระหว่างการดำรงอยู่ของตนเองกับสิ่งที่ยิ่งใหญ่ และสูงส่งกว่าค่าตอบแทน

ขอให้ทุกท่านประสบความสำเร็จบน ถนนสายนี้ และขอขอบคุณทุกท่านที่ให้ เกียรติรับฟัง